

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОМПАРАТИВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

УДК 883.3.3–39

Астаф'єв О. Г.,
доктор філологічних наук,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

“СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ” У ПЕРЕКЛАДІ ЦИПРІЯНА ГОДЕБСЬКОГО

Автором першого польського перекладу “Слова о полку Ігоревім” був польський поет Ципріян Годабський (1765–1809). Він народився на Поліссі, у Волинському краю, був сином незаможного шляхтича, навчався в піярському колегіумі в Домбровиці, з якого виніс любов до античної літератури. Згодом працював у Луцьку, у садівництві. Після III розподілу Польщі (1795) був одним із організаторів волинської конспірації і повстанських загонів.

Щоб уникнути арешту, в 1797 році перебрався до Галичини, а згодом, заочно засуджений на заслання до Сибіру, перебрався до Італії. Тут він вступив до польських легіонів, утворених за домовленістю генерала Яна-Генріка Домбровського із французькою владою. Як ад'ютант генерала Францішека Римкевича провадив серед легіонерів культурно-освітню роботу і видавав на початку 1799 року рукописну політичну газету “Dekada”, інша назва – “Dekada Legionowa”, після падіння Мантуї записався до Наддунайської Легії, відзначався хоробрістю у боях, був кілька разів поранений.

У 1802 році, зразу ж після Люневільської угоди, згідно з якою Наполеон відмовився підтримувати прагнення польських патріотів і біля 6000 легіонерів заслав на острів Гаїті (Сан Домінго), де вони згодом майже всі загинули, Ципріян Годабський повернувся до Польщі, отримав невеликий родинний спадок і зайнявся літературною діяльністю.

Цього ж року дебютував добіркою віршів у “Nowym Pamiętniku Warszawskim” та інших часописах, критичний пафос своїх творів (напр., вірші “Na odjazd Juliana Niemcewicza”, “List do przyjaciela z Warszawy dnia 7 maja 1803 r.”), скерував проти агресорських намірів Пруссії, яка ще в 40-их XVII ст. Сілезію, а під кінець століття – польські землі (Гданськ, Торунь, Познань та ін.).

У 1803–1806 роках разом із Францішеком Ксавери Коссецьким видавав альманах “Zabawy przyjemne i pożyteczne” (t. I–V), у 1805 став членом “Towarzystwa Przyjaciół Nauk”. Наприкінці 1806 року на виклик генерала Яна Генріка Домбровського виїхав під Познань, де брав участь в організації і підготовці польського війська, воював із прусською армією як командир восьмого полку. Після постанови Варшавського князівства, яке створив Наполеон на польських землях, відібраних у Пруссії за Тільзітським миром 1807 року і в 1809 році приєднав до нього Західну Галичину, відібрану в Австрії, Ципріян Годабський став комендантом модлінської фортеці, 19 квітня 1809 року він

загинув на чолі свого полку у бою під Рачинем, відбиваючи напад австрійських військ, його героїчна смерть стала джерелом легенди про поета-воїна.

Незважаючи на бурхливе воєнне життя і часті переїзди, Ципріян Гodeбський залишив після себе велику художню спадщину, яку зібрав його син Ксавери і видав у 1821 році під назвою “Dzieła wierszem i prozą Cypryana Godebskiego” (t. 1–2). Польські літературознавці підкреслюють, що в його творчості простежуються риси класицизму (байки, різноманітні вірші), сентименталізму (повість “Grenadier filozof”, 1805), у них чимало акцентів, знаних із “Żalów Sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta” Францішека Карпінського та “Hymnów do Boga” Яна Павла Вороніча, та все ж його твори вирізняє з-поміж інших особистість автора, учасника багатьох боїв за незалежність, якому були притаманні патріотизм і жодної ноти зречення життя.

У кращих своїх творах (“Wierszu do legionów polskich”, і повісті “Grenadier filozof”, обидва – 1805) він створив пам’ятник своєму трагічному, зрадженому долею поколінню, утверджуючи його звитяжність і гірку долю, і водночас започаткував течію літератури, пов’язану з боротьбою за визволення польського народу.

Високу оцінку творчості Ципріяна Гodeбського дав Адам Міцкевич: “В ту пору выступила другая группа поэтов – военные поэты легионов. Несмотря на несовершенство формы, их стихи имели успехи, получили широкое распространение среди народа... Отличительная черта их поэзии – это прежде всего правдивость, умение найти точное слово. Они первые отказываются от перифразы: они уже не называют оружия “смертоносным дулом”, а полкового священника – “левитом”. Они называют вещи их именами. Солдаты пели песни, сочиненные ими, офицеры читали их стихи, народ их любил. Профессиональные же литераторы Варшавы и Вильно не придавали значения их творчеству, они даже не относили их к числу современных писателей” [5, 372].

Очевидно, саме з ідеєю возвеличення всього героїчного, мілітарного, переможного в польській історії, пов’язана увага Ципріяна Гodeбського до “Слова о полку Ігоревім”. У 1804 році у третьому томі він умістив у своєму журналі “Zabawy przyjemne i pożyteczne” замітку про “Слово”, де підкреслював: “Nie możemy tu zamilczeć sławnej Pieśni Igors (sic!), Hrabia Alexego Iwanowicza Musin-Pudzkina, z dawnego bardzo rękopismy wyjętej, a którą sławne peryodyczne pismo, pod tytułem: “Le Spectateur du Nord”, z najpiękniejszą Pieśnią Ossyana poróanyma” (“Zabawy”, t. III, str. 33).

Двома роками пізніше Ципріян Гdeбський опублікував у часописі оширний вступ, присвячений “Слову”, разом із частковим перекладом поеми у V томі тих же “Zabawy” (1806) у статті “O Literaturze Zagranicznej (dalszy ciąg Literature Rossyiskiej”.

Протягом тривалого часу Ципріян Гodeбський друкував у кожному томі “O Literaturze Zagranicznej” вільний переклад чи то переказ пам’ятки, автором якого міг бути Август Коцебу, про це можна дізнатися із заголовка в I томі: “O Literaturze Zagranicznej z Dzienników J. P. Kotzebue. Literatura Rossyjska”.

Здається що поет не мав під руками повного тексту “Слова”, у нього був варіант, скорочений німецьким письменником і видавцем.

Переклад Ципріяна Годабського – неповний переклад “Слова” віршами і прозою, щоправда інколи він переходив у переказ змісту і міркування автора про цей видатний пам’ятник, він опублікований у його двотомному виданні [4, 308–323]. Для нас цей переклад важливий тим, що проливає світло на проблему перекладності / неперекладності чужого твору національною мовою. Крім того, поет написав невеликий вірш “Żal Eufrozyny Jarosławny po mężu swoim Igorze” (“Плач Єфросинії Ярославни по своєму чоловікові Ігорю” [4, 324–330], у якому плач героїні поеми перекликається із стражданнями жінки-польки, котра чекає вісточки від чоловіка, що пішов у далекий похід заради порятунку вітчизни. “Слово о полку Ігоревім” ніби відтворює недавню трагедію польських легіонів.

Літературознавці засперечалися, на яке джерело спирався Ципріян Годабський, перекладаючи цю пам’ятку. У своїй статті, присвяченій давньоруській літературі, поет посилається на часописи “Der Freymüthige” і на “Le Spectateur du Nord”. Йоганн Ріхтер у січневому номері журналу “Nordischts Atchiv” за 1803 рік вмістив статтю “Trauer gesang der Kriger Igors”, у якій повідомляв про підготовку повного перекладу поеми і подав короткий переказ твору, а в третьому номері журналу “Russische Miscellen” повний переклад таки з’явився [1, 152]. У 1803 році в журналі “Der Freymüthige” було надруковано ще один німецький переклад “Слова”, який приписують видавцеві цього журналу Августу Коцебу, цим перекладом був знайомий Ципріян Годабський [1, 153].

Стосовно посилання на журнал “Le Spectateur du Nord” і можливу французьку версію твору, яку міг знати польський поет, то в 1827 році в паризькому журналі “Le Catholique” (t. VI, № 17, juin, pp. 503–530) було вміщено незавершену анонімну статтю “De l’ancienne poésie nationale des Russes” із відомостями про “Poème de la Guerre d’Igor contre les Polovtses” і перекладом твору (pp. 512–529): “Frères! Vous plait-il que je dise en paroles antiques les malheurs d’Igor et de son armée?”. Плач Ярославни (“Chant de Jaroslawna”) починається словами: “Écoutons Jaroslawna, l’époux du malheureux Igor!” (p. 525). І завершується переклад твору підсумковими словами автора: “Ainsi ce poème, commence au bruit des armes, se termine par des accents élégiaque conformes à la nature du sujet... La poésie slave, unique en son genre anime tous les êtres sensibles et innanités” (pp. 529–530) [1, 153]. Цей переклад приписують видавцеві журналу барону д’Екштейну. Проте ні цей переклад, ні переклад Н. Бланшара (“Il est doux de chanter un héros malheureux, / Chantons du brave Igor l’effort infructueux!”), що з’явився в 1828 р. у журналі “Revue encyclopédique” (t. XI, Octobre, pp. 140–142 і Décembre, pp. 769–770), ні зрештою напівпереказ чи напівпереклад Жоана Чинського “Poésie russe. Poème sur l’expédition d’Igor” у його книзі “Russie pittoresque. Histoire et tableau de la russie” (Paris, 1838, pp. 198–200) не міг бути джерелом перекладу твору Ципріяна Годабського хоча б тому, що вони побачили світ набагато пізніше від твору польського поета.

Отже, повернемося до перекладу Йоганна Ріхтера в третьому номері журналу "Russische Miscellen" за 1803 рік, здійсненого з першого російського видання "Слова" 1800 року. Щоправда, перекладач у ряді випадків звертається до давньоруського тексту, користуючись підказками своїх друзів-учених. Одеський дослідник Менаше Шольсон писав: "Обращение Годабского к переводу Рихтера, по нашему мнению, позволило ему в достаточной мере вникнуть в основной смысл "Слова". В своем переводе Годабский следует за переводом Рихтера" [3, 76]. Він посилається на схожість початків тексту.

Німецький переклад:

"Lasset uns, Brüder, die traurige Erzählung von Jgors Zuge gegen die Polowzer in der Sprache der Vorzeit beginnen!

Aber einfach und wahr, nicht geschmückt mit Bildern, wie die Gesänge des klugen Bojans, der sich in seinen Liedern zum Rhume der Helden, bald auf die Gipfel der Bäume schwingt, bald gleich einem grauen Wolfe auf der Erde hissschiebt, bald wie ein blauer Adler über die Wolken flieft".

А ось польський переклад:

"Pozwólcie nam, rzecze, bracia, smutną powieść o wyprawie Jgora zacząć w języku starożytnych czasów!

Lecz to proste i rzetelne pienie nie będzie ozdobne obrazami, jak są piesni mądrego Bojana, który głosząc sławę rycerzy raz na wierzchołki wzlatuje drzewa, drugi raz, podobny straszemu wilkowi, po ziemi się snuje, znowu, naksztalt górnołotnych orłów, ponad obłoki sięwzbija" [3, 76].

Менаше Шольсон звертає увагу на те, що Йоганн Ріхтер фразу оригіналу "Не лепо ли" замінює на "Lasset uns", котра відповідно з'являється і в польській версії: "Pozwólcie nam", кінець і початок фрази, за оригіналом – "языке древних времен", по-німецьки відтворено "in der Sprache der Vorzeit beginnen", по-польськи "w języku starożytnych czasów" збігаються. Початок наступного речення Ріхтер перекладає також, відходячи від оригіналу, бо в оригіналі: "Памятно нам по древним преданиям, что, поведая о каком-либо сражении, применяли оное к десяти соколам", він замінює на: "Aus aiten Sagen wissen wir daß die Sänder der Vorzeit jede Schlacht, die sie besangen, mit einer Falkenjagd verliechen" (дослівно: "Із давніх сказань нам відомо, що співці старих часів кожную битву, яку вони оспівували, прирівнювали до соколиного полювання"), тобто використовує як поетичний прийом мотив про давніх співців, цей же мотив з'являється і в польському перекладі: "Wiemy z dawnych powieści, że śpiewaki każdą przeznich opiewaną bitwę, porównywali do jastrzębich łowów", єдине що Йоганн Ріхтер вживає "auf einen Schwanenzug losgelassen" ("на стадо лебедів"), а Ципріян Годабський перекладає "na jednego labędzia" ("на одного лебедя").

Можна навести й інших ряд збігів, напр., після абзацу "Почнем же, братие, повесть сию от старого Владимира до нынешнего Игоря" і в Ріхтера, і в Годабського натрапляємо на критичне зауваження про те, що в оригіналі чогось не вистачає, бо наступний абзац починається з походу Ігоря на половців. Йоганну Ріхтеру здалося, що автор у тексті щось пропустив, бо обіцяв розповісти

у своїй розповіді щось про старого Володимира, та про нього не сказав нічого, і, не зрозумівши фігури умовчання, цю “помилку” дублює Ципріян Годабський.

Дуже важко було перекласти фрагмент, який в оригіналі звучить так “О кровные мои, Игорь и Всеволод! Рано вы начали воевать землю Половецкую, а себе славы искать. Нечестно ваше одоление, не праведно пролита вами кровь неприятельская”. Тут важливо було правильно відтворити зміст слів Святослава, і Йоганн Ріхтер це висловлювання переклав таким чином: “Denn unrühmlich ist nun euer Zug, und umsonst floss das Blut der Feinde euern Schwerdtern!”, дослівно: “Безславним був ваш похід, і даремно потекла кров ворожа по ваших мечях”. Польський поет зміг досягти міжмовної симетрії і зміст цих рядків відтворив так:

Coż nam, żeście strumieniem krew pohańczę leli,
Gdy stać żadnej korzyści ojczyzna nie dzieli?

Серед інших кальок, які перейшли з перекладу Йоганн Ріхтера до твору Ципріяна Годабського, напр., неточний переклад слова “серым волком”, у польського поета – “straszny wielkiem”, що зумовлене графічною і фонетичною схожістю слова “grauem” зі словом “grausamen” (сірий, страшний), невдалий переклад словосполучення “а Игорь князь поскочи горностаем к тростию и белым гоголем на воду”, фразу “Игорь примчался к лодке” польський поет переклав на “Jgor dopada do łodzi”, що можна пояснити невдалим прочитанням слова “Schilfe” – “очерет”, рос. “тростник” – на “Schiffe” – “човен”, рос. “лодка”: “Jgor eilt wie ein wiesel zuim Schilfe”. Менаше Шольсон заперечує думку деяких учених, напр., Богуміла Видри, що Годабський у своєму перекладі спирався на якесь російське джерело [6, 528–579], аналізуючи ономастику, зокрема написання власних імен. У Ріхтера: “Jgor Swetoslawitsch, Wsewolod von Trubschew, Swaetoslaw Olgowitsch von Rülks, Wladimir von Putiwł”. У Годабського: “Jgor Swetoslawowicz, Wsewoloda z Trubszewa, Swetosława Olgowicza z Rylska, Włodzimierz z Putuwł”. “Если бы Годабский в своем переводе опирался на русский источник, то он писал бы “Jgor Swiatoslawowicz”, “Wsiewoloda Trubczewskiego”, а уж во всяком случае не стал бы пользоваться предлогом “z” – нем. “von”, который явился только следствием стремления Годабского к точности перевода” [3, 78].

Переклад “Слова” за своїми розмірами ледве сягає половини твору, вибір тексту для перекладу міг бути зумовлений добором цілісніших фрагментів твору з німецького оригіналу або естетичними міркуваннями. Годабський частину твору переклав прозою, а частину – віршем. Прозовий переклад постає чимось середнім між буквальним викладом матеріалу і вільним перефразуванням, переспівом, що свідчить про відсутність стилю. Поетичний переклад, незважаючи на різні рівні еквівалентності, певною мірою шаблонний, орієнтований на псевдокласику, де замість ясності і простоти маємо туманність і спрощеність, наслідування, дублювання та клішування окремих рис німецького перекладу, що його профанує та дискредитує.

В оригіналі “Слова” чимало прекрасних метафор, на взірць: “Не буря занесла соколів через поля широкі, чайки зграями поспішають до Дону великого”.

У перекладі Ципріяна Годабського:

Żadna burzy gwałtowność zgłodniałych iastrzębi
Nie poniosła śród stepów niezmierzonych głębi.
Do wspaniałego Donu ciągną kawek stada
I wrzask ich przeraźliwy złą wróżbęowiada ("Zabawy", I, s. 80).

Антоніна Обрембська-Яблонська пише: "I dalej snuje tłumacz swój wątek w dochu górnej deklamacji, ujętej w ramy 13-zgłoskowca, atrakcyjnej jednak miejscami poprzez swoiste klasyczne walory języka poetyckiego tamtych czasów" [5, 411].

Wszystko zwiastuje trwożę: Już nadsulskie konię,
Przeczuwając znak boiu, rzą po tamtej stronie.
Już się sława w Kiiioie wznosi pod niebiosy;
W Nowogrodzie grzmią surmią surmy chrapliwemi głosy:
Szmer głuchy chorągwiemi w Putywlu pomiała;
A Igor czeka tylko na przybycie brata.
Wsewołod, chciwy sławy, spiedznym krokiem zmierza,
I temi się odezwie słowy do rycerza:
"Tyś dla mnie iasnem światłem, tyś moy brat iedyny,
Igorze! My iesteśmy Swetosława syny:
Każ siodłać twe rumaki ku świetney potrzebie:
Moie zdawna iuż w Kursku gotowe dla ciebie.
Tam na moie rozkazy poczet mężny czeka:
Kurskanie [sic!] zwykli trafiać do celu z daleka,
Poczęli się i wzrośli wśród wojennej wrzawy;
Kolebką ich – przyłbica; domem – pole sławy;
Trafne włóchni rzucenie pierwszą wprawą dłoni,
Podawano im jadło końcem ostrey broni;
Saydaki nie zawarte, łuk zawsze napięty,
A miecze zaostzone, oto są ich sprzęty" ("Zabawy", I, s. 80–81).

Псевдокласичність стилю найпомітніша і в "Żalu Eufrozyny Jarosławnyu po mężu swoim Igorze". Ципріян Годецький вилучив "плач" із неперервного перекладу "Слова" і, випереджаючи в цьому російських авторів, зробив його предметом свого окремого твору, вміщеного в "Zabawach" у відділі "Poezji". З чару усної поезії, з безпосереднього ліризму не знайдемо нічого в образах, які снує автор перед польським читачем. Треба визнати, що жоден із польських перекладів "слова" не дав "плачу" Ярославни на рівні оригіналу чи навіть опрацювань російських перекладачів. Але це і завдання винятково складне: зберегти елементи народної творчості при рівночасно вишуканій формі композиції. Російські перекладачі при цьому не раз схилилися до полюса народності, нашим авторам народний стиль тут найменше відповідав.

Мотив жалю поволі розсіюється без сліду в патріотичних рефлексіях, окремих апострофах і сентиментальній фразеології, не позбавленій характеру документу епохи і тодішнього стилю. Ось апострофа сонця з рефреном, пересунутим з позиції ініціальної на кінець періоду:

Ty, co przenikasz swą zrzenicą iasną,
Gwiazdo! przed którą wszystkie inne gasną,
Co wszędy niesiesz pociechy, nadzieie,
I wszystko twoiem obliczem iaśnieie,

O słońce! nie zarż ognistej pożogi,
W bezwodnych stepach, gdzie Igor mój drogi
Codzień omdlewa pod znoiów ciężarem,
Za coż go dręczysz pragnieniem i skwarem?
Czyli zachodzą, czyli wstają zorze,
Putyweł świadkiem łz mych po Igorze ("Zabawy", V, s. 100).

Потім автор дає волю фантазії, створює ситуацію, яка нічого спільного з плачем Ярославни не має.

Pomnę, niestety, dzień ów, kiedy rano
Do nieszczęsnego pochodu znak dano:
Wprzód całe miasto zaiąj szmer ponury,
Potem się woyska snuły nakształt chmury;
Za niemi żony, kochanki i matki...
A nie znaiące niebezpieczeństw dziatki,
Swym głosem oyców wywołując z szyków,
Robiły czuły widok z woioowników.

<...>

Igor, nim w złote strzemię włożył nogę,
Przyszedł – i cóżmi powiedział na drogę?
"Żegnam cię, żono – rzekł do mnie w zapale –
Poświęć miłość narodowej chwale.
Może się więcej nie zobaczem z sobą!...
Tyś mi przed wszystkim – ojczyzna przed tobą".
To rzekszy zniknął podobny do błysku,
Jakby się lękał swej żony uścisku ("Zabawy", V, s. 101).

Отже, здійснений Ципріяном Годабськими переклад "Слова о полку Ігоревім", незважаючи на його буквалізм, подекуди вільне перефразування, спрощеність і псевдокласицистичну шаблонність стилю, став важливим етапом для розв'язання, здавалося б, неможливого завдання – перекладу польською мовою найвидатнішої пам'ятки літератури Київської Русі. І хоча польський поет скористався німецьким перекладом Йоганна Ріхтера, він належним чином і відтворив провідні морально-суспільні та етичні ідеї пам'ятки – про людську гідність і честь, а також славу і хоробрість, втілену в образах воїнів. Трагедію князя Ігоря автор спроектував на трагедію польських легіонів початку ХІХ ст., майстерно розкрив велику ідейну та художню силу "Слова", його гуманізм, патріотизм і народність. Цим, по суті, було спростовано погляд про неперекладність твору і підготовлено належний ґрунт для подальших польських перекладів цієї пам'ятки, зокрема таких, у яких не видно перекладача, не помітно його майстерності, а поема сприймається як "прозоре скло". Бо вона зберігає риси життя українського народу з його побутом, звичаями, національним колоритом і найтоншими нюансами мови, і максимально відтворює стиль перекладного твору – його ритмічну і синтаксичну будову, образні засоби, лексику і фразеологію тощо. Наступні польські майстри перекладацького мистецтва, такі, як Август Беловський, Богдан Лепкий, Юліан Тувім та інші справді поєднали в своїй особі досвід художників і вчених-філологів, збагнули всі

мовні і стилістичні таємниці “Слова” і створили свої конгеніальні переклади, близькі до оригіналу.

Література

1. Берков П. К библиографии западных изучений и переводов “Слова о полку Игореве” / П. Берков // ТОДРЛ. – 1935. – Т. 2. – С. 151–156.
2. Мицкевич А. Полное собрание сочинений : [в 5-ти т.] / А. Мицкевич. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 4.
3. Шольсон М. О первом переводе “Слова о полку Игореве” на польский язык” / М. Шольсон // ТОДРЛ. – 1956. – Т. 12. – С. 71–78.
4. Godebski C. Wyprawa Igora przeciw połowcom. Poema Alexego Iwanowicza Mussina-Puszkina / C. Godebski // Dzieła wierszem i prozą Cypriana Godebskiego. – Warszawa : Nakładem i drukem N. Gluecksberga, 1821. – Cz. 2. – S. 308–323.
5. Obrębska-Jabłońska A. “Słowo o wyprawie Igora” w przekładach polckich / A. Obrębska-Jabłońska // Pamiętnik Literacki. – 1952. – Т. 43. – 409–415.
6. Vydra B. “Slovo o plūku Igorovē”, jeho ohlasy a vlivy v literatuře polské a české / B. Vydra // Bratislava. – 1930. – Т. 4. – S. 528–579.

Анотація

В даній статті проаналізовано переклад “Слова о полку Ігоревім” Ципріяна Годабського. Доведено, що, незважаючи на його буквалізм, подекуди вільне перефразування, спрощеність і псевдокласицистичну шаблонність стилю, він став важливим етапом для розв’язання важливого завдання – перекладу польською мовою найвидатнішої пам’ятки літератури Київської Русі.

Ключові слова: переклад, наслідування, оригінал, мотив.

Аннотация

В данной статье проанализирован перевод “Слова о полку Игореве” Циприяна Годабского. Доказано, что, несмотря на его буквализм, кое-где свободное перефразирование, упрощенность и псевдокласицистическую шаблонность стиля, он стал важным этапом для решения важной задачи – перевода на польский язык выдающегося памятника литературы Киевской Руси.

Ключевые слова: перевод, подражание, оригинал, мотив.

Summary

This article analyzes the translation of “The Lay of Igor's Campaign” by Cyprian Godebskiy. It is proved that, despite its literalism, somewhere free paraphrasing, simplification and pseudoclassic style template, it became an important stage for the important task – the translation into Polish literature outstanding monument of Kievan Rus.

Keywords: translation, imitation, the original, motive.